

DANIEL BIRNBAUM OCH HANS RUIN

Kommentar till deduktionen

I förordet till den första utgåvan av *Kritiken* av det rena förnuftet från 1781 skriver Kant:

Jag känner inte till någon undersökning som är viktigare för grundandet av den förmåga som vi kallar förstånd och för bestämmandet av reglerna och gränserna för dess användning än den som jag under titeln "Deduktion av de rena förståndsbegreppen" framfört i det andra huvudstycket av den transcendentalanalytiken; därtill har den också kostat mig den största, och förhoppningsvis inte olödade, ansträngningen. (Axvi.)

Likväl visade det sig att detta stycke var ett av dem som Kant var minst nöjd med. Inför den andra upplagan av *Kritiken* sju år senare skrevs hela avsnittet om på nytt, med undantag av de två inledande paragraferna. Själv såg han den andra versionen helt enkelt som en bättre version av den första, och med undantag av vissa uttolkare – däribland Schopenhauer och Heidegger – har hans efterföljare hållit med. I moderna utgåvor återges dock i regel båda versionerna av detta drygt tjugosidiga avsnitt, känt som A- respektive B-deduktionen.

Deduktionens plats i Kants system

Deduktionen av de rena förståndsbegreppen – eller som själva huvudstycket lyder: "Transcendental deduktion av de rena förståndsbegreppen" – intar en mycket speciell plats i den kritiska filosofins väldiga arkitektur, som inledningsvis måste klargöras. Utgångspunkten för Kants tillvägagångssätt i *Kritiken* är ju som bekant uppdelningen mellan sinnlighet och förstånd, mellan receptivitet och spontanitet. I den transcendental estetiken har Kant fastlagt rummet och tiden som grundläggande åskådningsformer, som former för all

möjlig sinnlig mottaglighet. I den transcendentala logiken däremot handlar det om att klarlägga strukturen hos den begreppsliga sidan, mer exakt att bestämma vilka de begrepp och begreppsliga strukturer är som ligger till grund för och möjliggör empirisk kunskap överhuvud, samtidigt som de själva är oberoende av empiriskt material. Den transcendentala logiken är i sin tur uppdelad i en analytik och en dialektik, där den senare framför allt behandlar det rena förnuftets olika möjliga irrgångar. Det är i inledning till analytiken som den grundläggande kategoritavlan presenteras utifrån en kortfattad analys av de olika logiska omdömesformerna. Det rör sig om sammanlagt tolv kategorier, uppdelade i fyra huvudgrupper: kvantitet, kvalitet, relation och modalitet. Indelningen beskrivs av Kant själv som systematisk och som härledd ur en övergripande princip, nämligen omdömesförmågan. Det är i detta sammanhang viktigt att notera vad han säger längre fram i själva deduktionen, nämligen att ingen grund kan ges för att vi har just dessa logiska omdömesfunktioner och kategorier och inte andra. Det är helt enkelt en given utgångspunkt (§ 21).

Men även om kategoriernas faktiska utformning inte kan härledas eller förklaras så återstår det enligt Kant ett problem, nämligen frågan om kategoriernas applicerbarhet eller legitimitet, alltså inte dessa faktiska kategoriernas faktiska räckvidd eller ursprung, utan kategoriernas rättmätighet, det kategorialas anspråk på att omfatta all möjlig erfarenhet. Det är här som den transcendentala deduktionen kommer in, efter att Kants hela grundschema av åskådningsformer och kategorier fastställts, fortfarande alldeles i början av analytiken, i ett skede då också hela framställningen känner sig manad att säkra sina anspråk inför den väldiga uppgift som återstår. Den första paragrafen i avsnittet om deduktionen (§ 13) inleds med en hänvisning till juristerna, som vet att skilja mellan frågor om sak (quid facti) och rätt (quid juris), och som för att komma till klarhet om den andra aspekten har för vana att tillämpa en ”deduktion”. Avsikten med en deduktion, såsom begreppet används här, är med andra ord att klargöra huruvida något skett med rätta, att säkra dess legitimitet. Lite längre ner skriver Kant:

Jag kallar därför förklaringen av det sätt på vilket begrepp a priori kan träda i förbindelse med objekt för just den transcendentala deduktionen, och skiljer den från den empiriska deduktionen, vilken visar på vilket sätt ett begrepp förvärvats genom erfarenhet och

reflektion, och som därmed inte avser rättmätigheten, utan faktumet varigenom besittningen kommit till stånd (A85/B117).

Denna deduktion kan inte undvaras, den är i själva verket en ofrånkomlig passage, om vars "nödvändighet läsaren måste vara övertygad innan han tar ett endaste steg inom det rena förnuftets fält" (A88) och vars "ofrånkomliga svårighet" han inte får förneka. – Vad gäller den sinnliga åskådningens två former så är problemet egentligen redan löst. Det sätt på vilket de framställdes gjorde klart att ingen åskådning är möjlig som inte ges inom ramen för rum och tid. I den meningen ligger de till grund för all sinnlig åskådning och är tryggade vad den juridiska frågan anbelangar. Med kategorierna är det svårare; vad är det som säger att orsakssambandet verkligen har sitt berättigande, och att det inte bara utgör en subjektiv fantasi, för att nu ta Kants eget exempel i samma paragraf? Deduktionens kolossala anspråk, dess ansvar rentav, blir här synligt. Den skall förmedla mellan de två nivåer som var för sig uppbär den mänskliga kunskapen, och i förlängningen Kants egen framställning. Allt skall därtill ske på en rent begreppslig nivå. För det handlar på intet sätt, här mindre än någonsin, om att härleda förståndskategorierna från det sinnligt givna eller från den mänskliga hjärnans specifika struktur. Det rör sig med andra ord inte om någon psykologism, hur nära till hands det än må ha legat för många av Kants efterföljare att tolka honom i den riktningen.

Deduktionens struktur

Vad är det då som sker i de tolv paragrafer som utgör den andra och omarbetade versionen av den transcendentala deduktionen? Mycket kortfattat skulle de kunna sammanfattas som följer: Till att börja med konstateras att förbindelsen av en mångfald till en enhet inte kan komma ur sinnena, utan måste utgöra en akt av spontanitet, en förståndssyntes (§ 15). Denna högsta ursyntes – apperceptionen – tar sig uttryck i det "jag tänker" som i princip måste medfölja varje föreställning. Varje kunskap om objekt, varje objekt som överhuvudtaget ges, förutsätter en sådan medvetandets ursprungliga enhet (§§ 16–17). I nästa steg fastslås att omdömet är den förståndshandling som samlar föreställningar till apperceptionens enhet, och eftersom omdömesfunktionen är just kategorierna så lyder allt som ges under kategorierna (§§ 18–20). Här kan man tycka att deduktionen vore fullbordad, men

Kant konstaterar i § 21 att dessa första steg endast beaktat den formella enheten hos det sinnligt givna, och inte dess innehåll. En ytterligare förmedling mellan förståndsmässigt och sinnligt är alltså nödvändig. Efter upprepade anmärkningar om vikten av samverkan mellan sinnlighet och förstånd (§§ 22–23) introduceras därför en ny form av syntes som förekommer direkt på den sinnliga nivån, den så kallade figurliga syntesen, eller inbillningskraftens transcendentala syntes (§ 24). Åskådningen är alltså redan given i en grundläggande enhet, och denna enhet följer återigen den form som kategorierna föreskriver. Det gäller även vår möjliga kunskap om vårt eget jag. Också naturen i dess helhet måste således följa kategorierna (§§ 25–26). I den avslutande paragrafen sammanfattas så vad som uppnåtts: en framställning av de rena förståndsbegreppen som principer för all erfarenhets möjlighet, ur principen om apperceptionens syntetiska enhet.

Ovanstående sammanfattning är en fragmentarisk men förhoppningsvis korrekt återgivning av vad som sägs i de olika paragraferna, men som en skenbart klar berättelse om ett argument är den i själva verket redan djupt komprometterad. Ty vad som egentligen står i dessa paragrafer, och på vilket sätt de utgör ett argument, för att inte tala om i vilken mån de i så fall utgör ett korrekt eller ens rimligt argument, är en filosofisk stridsfråga som pågått allt sedan verkets tillkomst. På ett övergripande plan handlar striden om det kantianska projektet i dess helhet, om själva idén bakom en transcendental filosofi och om vad som egentligen utgör en transcendental argumentation. Men det är i sin tur en diskussion som sträcker sig ner i detaljerade utredningar om strukturen hos den transcendentala deduktionen.

Den första frågan man måste ta ställning till är naturligtvis vad mer exakt det är som Kant avser med deduktionen. En viss uppfattning, som kommit att återupplivas av flertalet uttolkare från den analytiska traditionen (Strawson, Bennett, m. fl.), är att deduktionen utgör ett led i en argumentation mot kunskapskepticismen, med andra ord som ett försök att säkerställa objektiv kunskap om världen. Vissa formuleringar i inledningen till deduktionen kan tyckas peka åt det hållet, i synnerhet som Kant talar om att säkerställa kategoriernas principiella legitimitet visavi det sinnligt givna. Men mot en sådan läsning kan man alltid framhålla att Kant faktiskt aldrig betvivlade att vi hade objektiv kunskap; vad han avsåg med sina efterforskningar var däremot att utröna vilka betingelserna var som ligger till grund för denna objektiva

kunskap. På samma sätt syftar deduktionen till att uppvisa vilka aprioriska villkor som måste föreligga för att vi skall ha den kunskap som vi faktiskt har.¹² En sådan invändning pekar naturligtvis i sin tur vidare mot nya frågor, om såväl värdet som möjligheten av att uppdaga dylika villkor.

Den moderna debatten

Innan vi går vidare in på generella frågor kring deduktionen och den kantska filosofin är det emellertid dags att nu säga något om den debatt som pågått under de gångna decennierna, och som kom att röra sig framför allt kring hur strukturen hos det bevis eller den härledning som framställs i deduktionen överhuvudtaget ser ut. Det kan vara värt att inskräpa redan från början att denna debatt inte alls bara är en intern angelägenhet för specialiserade Kant-forskare. På ett paradigmatiskt sätt illustrerar den samtidigt de villkor som råder vid tolkningen av varje verkligt djupsyftande filosofisk text, som tenderar att fögrena sig i oöverskådliga hermeneutiska labyrinter. Debatten kan sägas ha inletts med en uppsats av Dieter Henrich från 1968, vars titel var just "Bevisstrukturen hos Kants transcendentala deduktion".¹³ Henrich utgår där från att det grundläggande problemet kring vilket en diskussion om deduktionen måste formuleras är det faktum att beviset tycks dubblera sina slutsatser. Vad som står i § 26, nämligen att "kategorierna är betingelser för erfarenhetens möjlighet, och därmed gäller de alltså a priori också för alla erfarenhetens föremål" tycks vara i princip samma slutsats som redan fastslagits i § 20, nämligen att "mångfalden i en given åskådning med nödvändighet står under kategorierna". Kant antyder visserligen själv i § 21 att det rör sig om en stegvis utveckling av ett och samma argument, men likväl har tidigare uttolkare inte kunnat se hur det skulle vara fallet. I sin uppsats urskiljer Henrich två huvudsakliga sätt som man tidigare handskats med frågan (i den mån den inte bara förbigåtts med tystnad); somliga har sett det som å ena sidan en objektiv, å andra sidan en subjektiv

12 Jfr exempelvis K. Ameriks "Kant's Transcendental Deduction as a Regressive Argument", *Kant-Studien* 69 [1978]: 273-287, där en liknande tolkning av den transcendentalfilosofiska argumentationen försvaras.

13 "The Proof-structure of Kant's Transcendental Deduction", *Review of Metaphysics* 22 [1968-69]: 640-659.

deduktion, där den första fastställer att kategorierna är giltiga och den andra hur de uppnår giltighet. Andra har talat om ett bevis "uppifrån" förståndet och ett annat bevis "nerifrån" sinnligheten.

Henrichs egen lösning på problemet var att hålla fast vid tanken på ett så kallat "två-steg-i-ett-bevis", och att visa på vilket sätt den första slutsatsen i själva verket är bunden till ett villkor som gör det nödvändigt att fortsätta ett steg till. Han finner detta i formuleringen i § 20 där det står "Alltså är all mångfald, såvida den ges i En empirisk åskådning, bestämd med avseende på en av de logiska omdömesfunktionerna..." (vår kursiv). Det faktum att Kant dessutom skriver ordet "En" – som också direkt anspelar på en-het – med versal understryker att det rör sig om ett begränsande villkor, och att beviset för sitt fullbordande alltså fortfarande kräver att allt som ges via åskådningen också har denna enhet. Det är vad som, enligt Henrich, också visas i §§ 21–26. I samma uppsats utvecklar sedan Henrich ett allmänt resonemang om hur Kant bör läsas, som inte behöver uppta oss här, men som i princip går ut på att försvara det transcendentalfilosofiska tillvägagångssättet enligt de linjer som antyddes ovan, nämligen som sökandet efter betingelserna för det redan givna.¹⁴

I och med Henrichs rekonstruktion kunde problemet om hur deduktionen skall läsas synas vara ur världen, men i stället blev den upptakten till en omfattande polemik. Den handlade till en del om huruvida det rör sig om ett eller flera bevis – de flesta tycks efter Henrich ha accepterat tanken på ett bevis i olika steg – men också om vad som faktiskt sägs och görs i de olika stegen. I en uppsats riktad direkt mot Henrichs tolkning ifrågasatte Raymond Brouillet den förres utläggning av själva innehållet i de två stegen.¹⁵ Tanken att Kants argument skulle hänga på det lilla inskottet "En" avfärdar Brouillet som högst osannolik. Vidare påpekar han att det är orimligt att frågan om en enhet på åskådningsnivån här skulle vara vad som uppskjuter slutsatsen, eftersom enhet inte kan ges annat än genom förståndet. Enligt Brouillet är det inte så att en restriktion införs i steg ett som

14 Det kan tilläggas att den ovan citerade artikeln av Ameriks, publicerad tio år efter Henrichs bidrag, i princip upprepar och bekräftar Henrichs teser i fråga om argumentets struktur.

15 "Dieter Henrich et 'The Proof-Structure of Kant's Transcendental Deduction'. Reflexions critiques", *Dialogue* 19 [1975]: 639-647.

sedan upphävs i steg två, utan i den mån det rör sig om en restriktion så kvarstår den också i det andra steget. Kant, menar han, gör aldrig anspråk på att allt som överhuvudtaget ges genom sinnligheten har enhet. Vad som däremot sägs är att i den mån något är ett erfarenhetsobjekt så faller det under kategorierna. Syftet med det andra steget är i princip bara att peka vidare mot det avsnitt om den så kallade schematismen som sedan följer, som visar hur kategorierna appliceras i individuella fall via inbillningskraften.

Ytterligare ett bidrag publicerades några år senare av Hans Wagner, som också instämmer i beskrivningen av ett argument i två steg, men som däremot menar att såväl Henrich som Brouillet ger en missvisande bild av innehållet.¹⁶ Han följer Brouillet i dennes kritik av Henrichs bedömning av enhets-temat, och hävdar bland annat att den senare missförstått innebörden i den centrala formuleringen i § 20 när han tolkat den restriktivt. Den enhet som åskådningarna måste ha för att kunna bli föremål för kunskap garanteras redan av apperceptionens syntes. Wagner menar vidare att Brouillet har rätt i att det som skall visas i den andra delen av beviset är hur förståndet kan samverka med sinnligheten, men vill precisera att vad som sägs är att ingenting kan bli till föremål för kunskap annat än tack vare kategorierna.

En motsatt ståndpunkt hävdades strax därefter av Bernard Thöle i en uppsats som bland annat menar att den apperceptiva syntesen inte alls omedelbart garanterar enheten hos det empiriskt givna.¹⁷ Vad som sker i ett första steg av beviset är enligt honom bara att kategorierna säkras för tänkta objekt i allmänhet. I ett andra steg som tar vid från och med § 21 undersöks enhetssyntesen hos det åskådligt givna. Men därmed är inte beviset fullbordat, ty enligt Thöle återstår ytterligare ett tredje steg, som är att visa att vi verkligen har tillgång till varseblivningar utifrån vilka åskådningsformens enhet kan fixeras. Samtliga dessa steg indelas i sin tur i underavdelningar av Thöle, som på alla sätt anstränger sig att ligga så nära som möjligt deduktionens bokstavliga förlopp. Ett mer problematiserande perspektiv intogs av

16 "Der Argumentationsgang in Kants Deduktion der Kategorien", Kant-Studien 71 [1980]: 352-366.

17 "Die Beweisstruktur des transzendentalen Deduktion in der zweiten Auflage der 'Kritik der reinen Vernunft', Akten des 5. Internationalen Kant-Kongress 1981," Teil I.1., s 302-312.

Paul Guyer som i en längre uppsats bland annat försöker visa hur alla nyckelbegrepp som ingår i deduktionen, såsom apperception, erfarenhet och kategorier i själva verket genomgår en ständig revision hos Kant, som gör det ytterst svårt att utläsa ett entydigt resultat ur just det argument som förekommer i B-Deduktionen. Guyers alternativa tillvägagångssätt urskiljer ett antal olika strategier hos Kant, som arbetar parallellt, med större eller mindre samverkan.¹⁸

Som en avslutning på denna korta genomgång av den moderna debatten bör något sägas om Henry Allisons bidrag. I sin bok om Kants transcendentala idealism försvarade Allison en tolkning av deduktionen som strukturellt följer Henrichs förslag, det vill säga ett bevis i två steg, men som i likhet med andra kritiker ifrågasätter att det skulle vara fråga om att gå från en begränsad till en bredare slutsats.¹⁹ Bevisets huvudidé är med Allisons ord att gå från kategoriernas "objektiva giltighet" till deras "objektiva realitet", med andra ord att först visa deras principiella applicerbarhet och därefter deras giltighet för vår faktiska erfarenhet. För den andra delen av argumentet betonar han inbillningskraftens roll som den förmedlande länken mellan sinnlighet och förstånd, samtidigt som han förebrår Kant att aldrig riktigt ha lyckats etablera bärkraften hos denna länk. I Allisons tolkning är beviset med andra ord ett tvåstegsbevis vars andra steg förblir ofullbordat.

Inbillningskraften

Frågan om inbillningskraftens ställning och betydelse inom deduktionen tycks i själva verket vara en avgörande punkt, som kräver en mer noggrann analys. Hela förklaringsbördan kommer ju att ligga på den

18 "Kant's Tactics in the Transcendental Deduction", *Essays on Kant's Critique of Pure Reason*, Ed. Mohanty & Sheehan [Norman: University of Oklahoma Press, 1982], s 157-199. Guyers egen metod påminner i detta avseende om den som Henrich använt sig av i sitt senare och mer omfattande arbete om deduktionen, *Identität und Objektivität: Eine Untersuchung über Kants transzendente Deduktion* [Heidelberg: Carl Winter Universitäts-Verlag, 1976].

19 Kant's *Transcendental Idealism* [Yale University Press: New Haven 1983], s 133-172. Jfr även hans uppsats "Reflections on the B-Deduction", *The Southern Journal of Philosophy* 25 [1986]: 1-15, som några år senare sammanfattade den aktuella debatten på nytt, och där han bland annat går i polemik med såväl Guyer som Henrich.

transcendentala inbillningskraften, vars ambivalenta status mittemellan förstånd och sinnlighet skänker den en förmedlande roll. Inbillningskraften "bestämmer" sinnligheten i enlighet med de rena förståndsbegreppen; resultatet är kategorialt strukturerad ren sinnlighet (rum och tid), helt utan inblandning av det empiriska. Kant kallar denna primära syntes figurativ, och han skiljer den från den intellektuella syntesen i kategorin, som ännu inte trätt i förbindelse med den rena sinnligheten.

När denna första förbindelse mellan förstånd och sinnlighet – mellan kategori och åskådning – väl påvisats, följer resten mer eller mindre av sig självt: om rum och tid som rena åskådningar är underkastade förståndets synteser, är också den empiriska åskådning som sker i dessa rena former beroende av kategorierna. Eftersom all åskådning sker i rummets och tidens aprioriska former är all åskådning underkastad förståndet.

Kant skiljer mellan olika nivåer av sinnlig syntetisering: inbillningskraftens figurativa syntes avser den rena sinnligheten, den så kallade apprehensionssyntesen som introduceras i § 26 utövas på den empiriska åskådningen:

under apprehensionens syntes förstår [jag] den sammansättning av mångfalden i en empirisk åskådning, genom vilken varseblivning, dvs. empiriskt medvetande om den (såsom företeelse) blir möjlig (B160).

Via inbillningskraftens och apprehensionens synteser utövar förståndet sin spontanitet på sinnlighetens olika nivåer och möjliggör på så vis erfarenhetens objektivitet, och i sista hand den objektiva naturen.

Det har hävdats att inbillningskraften tilldelats en börda den egentligen inte förmår uppbära. Genom att på en gång ha del i sinnlighetens receptivitet och förståndets spontanitet utgör den en nödvändig brygga. Den utgör själva det medium i vilket översättningen från förstånd till åskådning är möjlig. Men hur förklaras denna förmedling? Hur vet man att inbillningskraftens syntes sker (och måste ske) i enlighet med förståndets rena begrepp? Kant slår helt enkelt fast att dessa två förmågor arbetar i harmoni. Här finns en underförstådd förutsättning som inte redovisats: tanken på en förutbestämd harmoni mellan subjektets förmågor. Men genom att gripa tillbaka på en idé om förutbestämd överensstämmelse förefaller Kant vara kvar i samma problem som rationalisterna, vilka förutsatte en preetablerad harmoni

mellan kropp och själ, objekt och subjekt. Hela problemet tycks därmed kvarstå, men i ny form: hur förklara harmonin mellan subjektets olika förmågor?²⁰

Denna överensstämmelse mellan förmågorna borgar för kunskapens objektivitet. Man skulle därför kunna säga att objektivitetens problem hos Kant artikuleras i subjektiva termer: den harmoniska samverkan mellan subjektivitetens kunskapsförmågor möjliggör det objektiva. I deduktionen handlar det om den principiella översättbarheten mellan begrepp och sinnlighet, mellan förstånds-förmågan och åskådningen. När denna principiella översättbarhet deducerats kan Kant gå vidare och visa hur vart och ett av de rena förstånds-begreppen låter sig försinnligas, dvs hur den syntes som tänks i kategorin låter sig uttryckas i sinnliga termer. Detta sker i det korta och omdebatterade kapitel som följer direkt på deduktionen, avsnittet om den transcendentala schematismen.

I kapitlet om schematismen förutsätts den harmoniska samverkan mellan förmågorna som Kant anser sig ha demonstrerat i deduktionen. Inbillningskraften utövar här sina synteser av det sinnligt givna i enlighet med kategorierna; inbillningskraften "schematiserar" kategorierna. Detta innebär att varje kategoris applicerbarhet på den rena sinnligheten påvisas genom att var och en av kategorierna förses med ett "transcendentalt schema". Detta schema är en produkt av den transcendentala inbillningskraften och intar samma ambivalenta status mellan förstånd och sinnlighet som förmågan i fråga: schemat är på en gång förståndsmässigt och sinnligt – det utgör den punkt där kunskaps-förmågorna möts.²¹

Kant erhåller de rena förstånds-begreppen ur tavlan av omdömes-former, så att i varje omdömesform ligger ett antal rena förstånds-begrepp "inneslutna". Specifikationen av de rena förstånds-begreppen sker i den så kallade metafysiska deduktionen, som föregår den trans-

20 Denna frågeställning antyds som sagt hos Allison, a a, ss 163 ff. Problemet har också framhållits av bland andra G. Deleuze, i dennes *La philosophie critique de Kant* (Paris: Presses universitaires de France, 1963).

21 En omfattande debatt har förts om schematism-kapitlet i Kritiken. För en tillförlitlig genomgång, jfr. Allison, a a, s 173-198. Inbillningskraftens ställning mittemellan förstånd och sinnlighet är för övrigt en central utgångspunkt i Heideggers orginella tolkning i *Kant und das Problem der Metaphysik* (Frankfurt a M: Klostermann, 1973, 5e uppl)

cedentala (§ 10, A76/B102ff). Här preciseras den kompletta uppsättningen av begrepp som ligger inneslutna i förståndets logiska omdömesformer. Dessa begrepp är inte hämtade ur erfarenheten, utan härrör ur förståndet självt; de är a priori. Att de har en logisk användning står klart från början – de har ju hämtats ur logikens omdömesformer. Men har de också en annan användning, kan de tillämpas på den sinnliga varseblivningen? Det är besvarandet av denna fråga som inleds i den transcendentala deduktionen och som löper genom hela den transcendentala analytiken. I schematismen påvisas hur vart och ett av förståndsbegreppen kan försinnligas och därigenom erhålla "realitet", och i det system av grundsatser som sedan följer preciseras de lagbundenheter som resulterar ur kategoriernas empiriska applikation (A150-235/B189-294).

Genom inbillningskraftens schematisering erhåller kategorierna kunskapsteoretisk relevans; de är inte längre bara omdömesformernas rena begrepp, utan transcendentala begrepp för all erfarenhet. De har inte bara logisk giltighet, utan också realitet. De är inte längre bara begrepp i en formell logik, utan den transcendentala logikens kategorier – en logik som på en gång möjliggör och sätter gränserna för all objektiv erfarenhet.

Subjektets enhet

Frågan om objektiviteten är också frågan om subjektets enhet. Endast om subjektets enhet – förmågornas harmoniska samverkan – kan påvisas, kan Kant hävda objektivitetens möjlighet. I centrum för den kantska filosofin står alltså frågan om subjektets enhetlighet. I detta avslutande stycke vill vi peka på några aspekter av det kantska subjektbegreppet, och hur det kan ses i relation till en modern diskussion. Också i fråga om subjektbegreppet är nämligen deduktionen en nyckeltext.

Diskussionen om subjektets upplösning inom den så kallade poststrukturalistiska filosofin har ofta utgått från en förenklad syn på jaget som projicerats på den traditionella subjektfilosofins företrädare, från Descartes och Kant till Husserl och fenomenologin. Det kan inte minst därför vara av intresse att påvisa hur komplext den kantska filosofins subjektbegrepp i själva verket är. Det handlar inte om någon enhetlig själssubstans, eller ens om ett självreflexivt medvetande som är genomskinligt för sig självt, utan om en komplicerad struktur av

samverkande förmågor. Subjektets enhet är till att börja med inte någonting givet hos Kant, utan någonting som filosofin måste kunna påvisa. Att visa hur subjektets olika förmågor kan haka i varandra och genom harmonisk samverkan ge upphov till objektiv kunskap är den transcendentala deduktionens uppgift. Vad som "deduceras" är dock såväl objektets som subjektets möjliga enhet.

Det är inte alldeles enkelt att klargöra hur begrepp som "subjekt", "passivt subjekt", "apperceptionens enhet", "medvetande", "inre sinne" och "självmedvetande" (som alla förekommer i deduktionen) hänger samman hos Kant. Hans framställning av subjektets struktur har ingenting att göra med förenklade föreställningar om ett jag som är tillgängligt för sig självt genom introspektion. Subjektet har definitionsmässigt otillgängliga nivåer, och dess enhetlighet är inte något som tas för givet. En intressant passage i deduktionen berör frågan om självmedvetandets och introspektionens möjlighet, vad Kant på annat håll kallat det "inre sinnets paradox":

Här är rätt plats att göra begripligt det paradoxala som var och en måste ha upptäckt vid expositionen av det inre sinnets form (§ 6): nämligen hur detta till och med för oss själva blott framställer hur vi framträder för oss själva och inte hur vi är i oss själva, hur det inre sinnet framställs för medvetandet, eftersom vi skådar oss själva endast såsom vi afficeras på ett inre sätt, vilket tycks motsägelsefullt, i det att vi måste förhålla oss passivt till oss själva; då man också i psykologins system gärna brukar framställa det inre sinnet som identiskt med apperceptionens förmåga (vilka vi noga håller isär). (§ 24, B152-153)

Denna inte helt lättbegripliga passage klargör vissa konsekvenser som läran om subjektets olika förmågor får för självmedvetandets problem. Eftersom all kunskap sker inom ramen för sinnlighetens aprioriska former – rum och tid – måste också erfarenheten av det egna inre sinnet (vilket Kant definierat som tid) ske enligt dessa former. Den inre tidsligheten erfars alltså enligt tidens rena form: vi erfar oss själva inte såsom "vi är i oss själva", inte ens punktvis som hos Hume, utan blott såsom vi "framträder för oss själva". Vi har alltså ingen privilegierad tillgång till oss själva – tiden som det inre sinnets form upprättat ett inre avstånd.

Men det inre sinnet får heller inte sammanblandas med den punkt där det egentliga självmedvetandet upprättas: den transcendentala

apperceptionens Jag tänker som beledsagar alla våra föreställningar. Här handlar det om en rent begreppslig relation, inte om ett inre skådande. Det är fråga om en abstrakt förutsättning för all kunskap. Om inte de kategoriala synteserna hölls samman av en högsta enhet, skulle erfarenheten inte bilda ett syntetiskt sammanhang. En sådan högsta syntetisk punkt måste Kant förutsätta:

Detta Jag tänker måste kunna beledsaga alla mina föreställningar; annars kunde något föreställas i mig, som inte kunde tänkas, vilket innebär så mycket som att föreställningen antingen skulle vara omöjlig eller åtminstone inte vara något för mig. (§ 16, B131-132)

Detta Jag tänker kallar Kant den transcendentala apperceptionens eller självmedvetandets objektiva enhet. I vilken mening är det fråga om ett självmedvetande?

Det rör sig här inte om något inre skådande av det egna självet. Så fort åskådningen tas med i bilden inträder "det inre sinnets paradox":

Om vi medger att vi [...] får kunskap om objekt endast på det vis vi afficeras på ett yttre sätt, så måste vi också vad gäller det inre sinnet tillstå att vi därigenom åskådar oss själva blott på det vis vi på ett inre sätt afficeras av oss själva, dvs. att vi, vad gäller den inre åskådningen, får kunskap om vårt eget subjekt som företeelse, men inte om hur det är i sig. (§ 24, B156)

Vad gäller den transcendentala apperceptionens självmedvetande är sinnligheten överhuvudtaget inte närvarande; det handlar här om en rent begreppslig relation. I den transcendentala apperceptionens Jag tänker finns ingen åskådning. Här finns heller ingen erfarenhet, vare sig av hur jag framträder eller hur jag verkligen är (§ 25), utan endast ett medvetande om att jag är. Det är vad man med ett leibnizeanskt uttryck skulle kalla ett "blint cogito". Det finns därför inget självmedvetande i bemärkelsen av kunskap om eller erfarenhet av det egna jaget; apperceptionen är en fullständigt formell självrelation.

Paul Ricoeur har påpekat hur beviset av yttervärldens objektivitet hos Descartes tar vägen över Gud, medan hos Husserl konstitutionen av det objektiva sker via det andra subjektet och en intersubjektiv sfär.²² Hos Kant däremot finns inga sådana yttre omvägar. Deduktio-

²² Se Ricoeurs Husserl – An Analysis of his Phenomenology (Evanston: Northwestern University Press, 1967), s 115.

nen av den objektiva erfarenheten sker helt inom ramen för den transcendentala subjektivitetens strukturer. Det handlar som vi sett om att påvisa möjligheten av en harmonisk samverkan mellan jagets olika förmågor. Den transcendentala deduktionens uppgift är att visa hur förstånd och åskådning kan förenas till objektiv erfarenhet. Subjektets enhet tycks följa därur.

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*: *Henrik Bohlin, Daniel Birnbaum och Hans Ruin* är forskarstuderande i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet